19. Rusyaeva, A.S. (1975) *Zemledelcheskie kulty Olvii dogetskogo vremeni*. Unpublished thesis (PhD). Institut arxeologii AN USSR. Kiev.
20. Saverkina, I.I. (1986) *Grecheskaya skul'ptura V v. do n.e. v sobranii Ermitazha*. Leningrad : Iskusstvo.
21. Savostina, E.A. (2009) Grecheskaya periferiya i osobennosti razvitiya iskusstva na okraine ellinskogo mira. In: Zuev, V.Yu. (ed.) *Bosporskij fenomen. Iskusstvo na periferii antichnogo mira*. St. Petersburg : Nestor-Istoriya, 81–84.
22. Saprykin, S.Yu. (1983) Kul't Demetry v Bosporskom carstve v VI–IV vv. Do n.e. In: Frolov (ed.) *Iz istorii antichnogo obshchestva*. Gorkiy : S. n., 1983, 59–72.
23. Skrzhinskaya, M.V. (2009) *Drevnegrecheskie prazdniki v Ellade i Severnom Prichernomor'e*. Kyiv : Institut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.
24. Zubar, V.M.; Rusiaieva, A.S.; Kryzhytskyi, S.D. (1998) *Antychni derzhavy Pivnichnoho Prychornomoria*. Kyiv : Alternatyvy.
25. Cvetaeva, G.A. (1968) Novye dannye ob antichnom svyatilishhe v Gorgippii. *Vestnik drevnej istorii*. 1, 138–148.
26. Shepko, L.G. (2009-2010) Iz terrakotovoj plastiki sel'skogo Bospora. *Donetskyi arhkeolohichnyi zbirnyk*. 13/14, 121–134.
27. Shepko, L.G., Solov'yov, S.L. (2012) Struktura sel'skogo poseleniya Evropejskogo Bospora (na primere poseleniya Zavetnoe-5). In: Zin'ko, V.N. (ed.) *XIII Bosporskie chteniya. Bospor Kimmerijskij I varvarskij mir v period antichnosti i srednevekov'ya*. Kerch' : S.n., 469–476.
28. Shepko, L.G. (2006) Terrakoty poseleniya Zavetnoe v Yugo-Vostochnom Krymu. *Donetskyi arkheolohichnyi zbirnyk*. 12, 121–128.
29. Shtitel'man, F.M. (1970) Protoma Demetry iz Kievskogo muzeya zapadnogo i vostochnogo iskusstva. *Sovetskaya arxeologiya*. 4. 203–206.
30. Higgins R.A. (1954) *Catalogue of the terracottas in the department of Greek and Roman antiquities*. London : British Museum.

Надійшла до редколегії 18.12.17

G. Vakhrameieva, Junior Research Officer
The National Folk Decorative Art Museum, Kyiv, Ukraine

THE HEYDAY OF THE DEMETER CULT DURING THE REIGN OF THE SPARTOKIDS DYNASTY ON BOSPORUS

The article is devoted to the general characteristics of Demeter cult in the Bosporus, thread V – beginning III century BC. The author gives account of the main Bosporus sanctuaries of Demeter. During the excavation of cities and necropolis, a lot of terracotta of Demeter and Kore-Persephone was found. Apart from sacral complexes and coroplast products, epigraphic sources, graffiti, paintings and images of an ear on the coins evidence honouring the goddess of fertility in the Bosporus. The priority of ancient rules and traditions in the cult of Demeter was maintained in the course of this period.

Keywords: Demeter, Kore-Persephone, the Bosporus, the Eleusinian cult, sanctuary, terracotta.

УДК 94 (4/5)
https://doi.org/10.17721/1728-2640.2018.136.1.03

Г. Вертієнко, канд. іст. наук, наук. співроб.
Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, Київ

ОЗБРОЄННЯ ДАВНІХ ІРАНЦІВ ЗА ТЕКСТАМИ МОЛОДШОЇ АВЕСТИ: ДИСТАНЦІЙНА ЗБРОЯ

Подано аналіз молодоавестійської лексики, пов'язаної з термінологією дистанційної зброї давніх іранців – луком і стрілами. Виявлено широкий спектр її диференційованості. Запропоновано нові тлумачення й уточнення до семантики низки термінів: sruuī.staii- (позначення рогового хвостовика стріли); tiyrâŋhō-, aŋhū- (позначення кістяних накладок на плечі лука); aštaiiō- (позиція рук при натягуванні лука в чотири ліктя); arəzaži- (метафора стріли); ϑanuuarətan- (метафора тятиви).

Ключові слова: Молодша Авеста, термінологія, зброя, лук, стріли, наконечники.

Дистанційною зброєю дальнього бою служив, насамперед, *лук зі стрілами*, що входив до озброєння як осілих, так і кочових іранців. Термінологія, що пов'язана із цією зброєю, і досі має низку дискусійних питань, що спонукає до повторного звернення до текстів Молодшої Авести, які зберегли відповідну лексику.

Найбільш цитованим текстом, що має стосунок до озброєння, є ***Відевдат* 14, *9***, де йдеться про *лук* ***ϑanuuar-***, *форма* та *матеріал* якого не уточнені. Натомість, коли описують вміст колчану, то зазначають *кількість* та *матеріал* наконечників, однак яких саме, у тексті не подано:

*… tūiriia **ϑanuuarə** / ruxδa zaēnāuš / maṯ akana*
*/ maṯ ϑrisąs **aiiō.aγrāiš** …*
*… четвертий **лук**, п'ятий пояс із колчаном,*
*із тридцятьма **залізними наконечниками** …*

Термін ***aiiō.aγrāiš*** [11, Kol. 162; 17, с. 268; 6, с. 265] має не зовсім однозначне розуміння, на що можуть вказувати інші переклади, що наводять для першої частини слова більш *крихкий* матеріал, наприклад, *мідь* [13, с. 169; 20, с. 66; 3, с. 72]. Навряд чи можна погодитись із перекладом ***aiiō-*** як *бронза* [8, с. 146–147]. З огляду на те, що схожий компаундний прикметник ***áyoagrayā*** характеризує наконечник зброї у Рігведи X, 99, *6*, якою Тріта подолав кабана [17, с. 268] і те, що лише залізним знаряддям можна вбити таку тварину [4, с. 141, 145–146], то це спонукає до прийняття тлумачення ***aiiō*** як ***заліза***. Відповідно, акцентуація в тексті на наконечниках, а не на самих стрілах і спричинила відсутність терміна "стріла" в цьому контексті.

Наступний випадок вживання ***ϑanuuar-*** зафіксовано в контексті зі *стрілами* (термінологію яких розглянемо нижче) у ***Відевдаті* 17, *9*** (рефрен 17, *10*):

*… **ϑanuuarəca** išauuasca ərəzifiiō.parəna …*
*… **луками** і стрілами з орлиним пером …*

Іншим джерелом, що демонструє відмінну форму закінчення вищезазначеного терміна є ***Яшт* 10, *39***:

… išauuasciṯ aēšąm ərəzifiiō.parəna
*/ huϑaxtaṯ haca **ϑanuuanāṯ** / **jiia.jatâŋhō** vazəmna …*
… стріли прямують з орлиним пером,
з їхніх добре-тягнутих луків,
*де **тятиви віддача** рухлива …*

Слово ***jiia.jatâŋhō*** пропонувалося розуміти як прикметник "та, що швидко летить / вражає" ("von der (Bogen) getroffen, geschnellt" [11, Kol. 611; 9, с. 252]). І. Гершевич переклав його іменником "тятива" і схожим чином його розумів У.У. Маландра [15, с. 93; 18, с. 63]. Натомість ми спробуємо розглянути його по частинах. Перша – ***jiia***, зазвичай перекладається як "тятива" [11, Kol. 611], а наступна – ***jatâ***, можливо, є похідним від дієслова ***gan-***, що має перекладатися як "бити" чи "ударяти" [11, Kol. 602–603; 490].

© Вертієнко Г., 2018

Лексема ***ϑanuuar-*** один раз є складовою ***ϑanuuarətan-*** в ***Яшті* 10, *128***:

*… hazaŋrəm **ϑanuuarəitinąm***
*/ asti yō gauuasnahe snāuiia **jiia** …*
*… тисяча **"струн" для лука**,*
*цебто із жил оленя **тятива**…*

Термін ***ϑanuuarətan-*** має такі різночитання: як ***ϑanuuarəitinąm*** написаний лише в рукописі Pt1 (1625), у F1 (1591) він має коректури у двох голосних – ***ϑanuuarətanąm***. Без будь-яких виправлень цю ж саму форму, що в F1, це слово має і в B6. Рукописи P13 та H3 також мають цю форму, однак виписану як два окремих слова – ***ϑanuuarə tanąm***. Наступні три манускрипти: E1 (1601), L18 (1672), H4 (?) зафіксували його у формі ***ϑanuuarətinąm*** [14, с. 152].

Хр. Бартоломе для слова ***ϑanuuarətay-*** пропонує переклад "лук" [11, Kol. 785]. Однак І. Гершевич запропонував розглядати його як двокомпонентний прикметник ***ϑanuuar-tan-*** – "stretching, bending the bow", або як іменник "bow-stretcher". Другу основу ***tani-*** дослідник вважав епітетом до слова ***jiiā-***, де ****tan(a)-***, можливо, має значення наближене до осетинського ***tæn*** – струна (музичного інструменту), що, у свою чергу, можливо, має вихідну європейську базу ****ten-*** – "натягувати" [15, с. 137, 279–280; 1, с. 262]. Термін ***ϑanuuarətay-*** має додаткове роз'яснення *asti yō gauuasnahe snāuiia **jiia***, де зазначається матеріал, з якого ***тятиву*** зроблено. Ще одного разу термін тятиви вжитий у ***Яшті* 10, *113***, до якого ми повернемося далі.

На думку Хр. Бартоломе, ***ϑanuuan-*** сходить до давньоіранського ****ϑangu̯***, яке, у свою чергу, походить від дієслова ***ϑang- –*** "to pull" [11, Kol. 785]. М. Майрхофер надав іншу форму: ****danvan***, беручи до уваги давньоіндійську термінологію для визначення лука: ***dhánvan-, dhánuṣ-***. Виникнення ***ϑ*** замість ***d*** на початку авестійського слова вчений пояснював впливом іранського дієслова ***ϑang-*** [19, с. 773]. Однак його етимологічні пошуки навряд чи надали втішні результати, оскільки для ***dhánvan-***, окрім розуміння як *лук*, запропоновано значення "степ, суха земля" тощо [19, с. 774].

Розглянемо терміни, які пов'язують із поняттям *стріла*. Лексема ***išu-*** є найбільш загальним у молодоавестійських текстах терміном для позначення стріли – дев'ять випадків як самостійне слово (*Яшт* 1, *18*; *Яшт* 10, *24*; *Яшт* 13, *72*; *Відевдат* 4, *49*; *Відевдат* 9, *46*; *Яшт 10, 101*; *Яшт 10, 39*; *Відевдат 17, 9*; *Яшт 10, 129*) та чотири – як компонент слова (*Яшт* 14, *20*; *Яшт* 8, *6*; *Яшт* 10, *102*; *Яшт* 17, *12*) [11, Kol. 374]. Цей термін присутній в авестійсько-середньоперському глосарії – *Frahang-ī ōīm* 7, *336* (*asta.išum*) та *Pursišnīhā* 20 (21) (*išum*) [11, Kol. 374; 20, с. 67].

Термін має кілька різночитань [14, с. 153], як, наприклад, у *Яшті* 10, *129* за найбільш раннім рукописом F1 (=E1, Pt1, K15) воно виписане як *ašunąm*, а в B6 (=L18, P13, J10, K40, H3, 4) – як *aṣaonąm*.

Етимологія цього слова може сходити до дієслова ****aiš-*** "бажати, шукати" чи ****aēš-*** – "швидко, стрімко рухатися, прямувати, поспішати" [7, с. 124–126], де друге ймовірніше.

Лексема ***išu-*** вживається із *прикметниками*, що характеризують тип оперення стріли: 1) орла (пор.: *PB* VI, 75, *11*), 2) стерв'ятника (хижого птаха). Наступні вказують на її стан – *išuš xᵛāθaxtō* (*"стріла, що добре натягнута"*) та *išaoš para.raϑβatō* (*"стріла, що далеко спрямована"*). Саме із прикметником *para.raϑβatō* У.У. Маландра пов'язує основу ****pāθa-***, від якої, можливо, походить осетинське ***fāt-*** – "стріла" [17, с. 275].

Окремо зосередимо увагу на найбільш дискусійному описі стріли в ***Яшті* 10, *129***:

… išunąm kahrkāsō.parnanąm / zaraniiō.zafrąm
sruuī.staiiąm / asti yā aŋhaēna sparəγa …
… стріли грифо-пір'яні, злато-пащі, рого-зубцеві
(хвостовики), цебто з кістяними відростками …

У цьому тексті термін ***išu-*** охарактеризовано трьома двоскладовими якісними прикметниками, де останній має додаткове роз'яснення. Ми вважаємо, що кожен із них надає характеристику трьом окремим складовим стріли: оперенню, наконечнику та хвостовику. Спробуємо довести цю думку.

Щодо першого слова ***kahrkāsō.parnanąm***, яке, найімовірніше, характеризує тип *пташиного пера* (стерв'ятника або грифа [15, с. 137, 280; 2, с. 305, прим. 2]), що надавало цим стрілам якостей власника пера.

Наступний прикметник ***zaraniiō-zafar-*** зазвичай перекладають як "золотовустий" [15, с. 137, 245, 280; 17, с. 284–285, 286, 288; 2, с. 305, прим. 2]. Стосовно нього вже проводили аналогію з Ріґведою VI, 75, *15* [17, p. 284–285, 286]. Натомість ***zafar-*** можна розуміти не лише як "вуста", а й як "пащу" [11, Kol. 1657], що може надати перекладу дещо іншого відтінку значення – "із золотою пащею" [11, Kol. 1680 ("mit goldenem Maul"); 2, с. 305, прим. 1]. Судячи з того, що ***θrizafan-*** ("із трьома пащами") використаний при описі Змія Захаки (*Ясна* 9, *7-8*; *Яшт* 5, *29*, *34*; 14, *40*; 15, *19*; 19, *37*, *47*, *49*, *50*) [11, Kol. 810-811], можна припустити, що в *Яшті* 10, *129* ідеться саме про *зміїну пащу*, яка без додаткового прикметника могла вказувати, що наконечник стріли є отруєним. Іноді перекладачі ігнорують те, що в тексті вжито метафору щодо наконечника стріли, і це слово передають просто як *золоті наконечники* [9, с. 339].

Третій компаундний прикметник ***sruuī.staiiąm*** [11, Kol. 1650 – 'mit hörnernen Widerhaken' **–** "роговий гачок"] є найбільш дискусійним і зазвичай розуміється як характеристика наконечників, що мають ***шипи, як роги*** – "*each having **as barbs two (small) horns***" [15, с. 137, 279–281; 17, с. 265, 284–285; 2, с. 305]. З нашого боку викликає найбільше нарікань варіант В. Соколової, яка пропонує переклад "з роговими древками" *("с роговыми древками")* [9, с. 339], що вкрай сумнівно з усіх поглядів.

Наступне словосполучення *asti yā **aŋhaēna** sparəγa,* найвірогідніше, служить для роз'яснення попереднього [15, с. 279], і з цієї причини ***aŋhaēna** sparəγa* має бути узгодженим із ***sruuī.staiiąm*** у смисловому сенсі, що демонструє переклад І. Гершевича – "*that is two sprouts made of bone*" [15, с. 137] (пор.: "some of which have stems made of bone" [22, с. 99]).

Окремо зупинимося на різночитаннях прикметника ***aŋhaēna***. У рукописах F1, E1, Pt1, L18, K15, H3, H4 – ***aŋhaēna***. У двох пізніх манускриптах K12 і J10 – ***aŋhən*** [14, с. 153]. У рукописі B6 виписано ***aŋhaina***. Лише в одному випадку в MI2 (XIX ст.) – ***aiiaŋhaēna***. Імовірно, "фантастичний" переклад В. Соколової базується саме на цій формі *aiiaŋhaēna*, яка, до речі, врахована Хр. Бартоломе [11, Kol. 156] і на цій підставі одночасно в її перекладі з'явилося співіснування двох матеріалів: "с ***роговыми*** древками, из ***железного*** прута" [9, с. 338–339]. Утім, якщо припустити, що йдеться не про наконечник, а про третій, не менш важливий компонент стріли, а саме *хвостовик*, то переклад стає зрозумілішим і змальовує типові хвостовики, виготовлені з рогу чи кістки, які застосовувалися з доби пізньої бронзи до XVII ст. [10, с. 28].

Як компонент, ***išu-*** присутній у слові ***iṣuua.vasma*** та складному іменнику ***xṣuuiβi.iṣuš*** – "той, що має швидкі

стріли" [8, с. 124, 126; 9, с. 164, прим. 3]. Останнє слово є епітетом міфічного стрільця з лука Ерехша у *Яшті* 8, *6*. Зазвичай це словосполучення перекладають як "стрілок" [11, Kol. 563; 2, с. 252; 9, с. 164–165]. Варто звернути увагу на першу частину цього слова, прикметник *хšuuaēβa-* – "швидко чи плавно рухомий", що також вживається при описі змії у *Відевдаті* 18, *65* (*ažaiiō хšuuaēβâŋhō*) [11, Kol. 560–562; 17, с. 269].

Наступна лексема ***tiγri-*** теж має значення "стріла" [11, Kol. 651] і є *hapax* в ***Яшті* 8, *6***:

*… yaϑa **tiγriš** mainiiauuaså / yim aŋhaṯ ərəxšō xšuuiβi.išuš / xšuuiβi išuuatəmō airiianąm …*
*… **стріла**, що ширяє у просторі, яку випустив Ерехш – швидкостріл, найшвидший з арійців …*

У тексті це слово пов'язано із прикметником, який можна перекласти як "та, що ширяє", і саме ***tiγri-*** запускає найкращий арійський стрілок. Текст *Яшту* 8, *6* є цікавим із приводу співіснування в ньому двох термінів, що пов'язані з поняттям *стріли*. Етимологія ***tiγri-*** вірогідно сходить до прикметника *tiγra-* – "гострий" [11, Kol. 651], тим самим більше акцентуючи увагу на вразливості знаряддя, тоді як його швидкість втілюється у так званому епітеті Ерехша. Якщо попередній термін ***išu-*** не зафіксовано в пізніших текстах, то ***tiγri-*** продовжує позначати "стрілу" в пехлевійських текстах [16, с. 83].

Звернемося до ***Яшту* 10, *113***, переклад якого пов'язують із луком, однак звичні терміни для його визначення тут відсутні і, на нашу думку, ідеться про специфіку застосування цього виду зброї:

*… **jiiå** паuuiϑiiąn **tiγråŋhō aštaiiō**…*
*… **тятиви** заскриплять по **гострим** **(при натяганні) в чотири (ліктя)** …*

Слово ***tiγråŋhō*** пропонуємо розуміти як гострі кінцівки лука, на яких закріплюється тятива. Для терміна ***ašti-***, який використаний лише в цьому тексті, було свого часу запропоновано три варіанти перекладу "1. вісник; 2. стріла; 3. міра довжини" [11, Kol. 261]. У. Маландра схильний тлумачити його як "стрілу" [17, Kol. 271], тоді як у сучасному етимологічному словнику іранських мов він має пояснення "міра довжини в чотири пальці" [7, с. 252]. Натомість, І. Гіршевич порівнює його з давн.-інд. ***apāṣṭá-*** ('barb of an arrow') та ***aṣṭi-*** ('reaching') [15, с. 131, 265, 285]. Утім, виходячи з етимології ***ašti-*** *від* інд.-євр. основи ****aṣṭá-*** "чотири" [19, с. 142, 143], можемо припустити, що йдеться про позицію рук при натягуванні лука, що становить *чотири лікті.*

З термінологією дистанційної зброї також пов'язані два терміни, вжиті в ***Яшті* 13, *45*** і ***46***:

*… ϑaxtå **arəzažīš** barəṇtīš …*
*ϑaxtaiiāṯ parō **aŋhuiiāṯ** …*

*… натягнуті **"бойові змії"** несуть …*
*натягнувши **кістяні** (**плечі лука**) обома руками …*

На етимології та значенні цих слів ми вже мали можливість зупинитися докладніше [5, с. 31–32]. Із цієї причини, стисло констатуємо, що ***arəzaži-*** є компаундним прикметником, який є метафорою поняття *стріли* з буквальним значенням "бойова змія". Його перший компонент може походити від іран. основи ****arźah-*** – "битва, бій" [11, Kol. 201, 202; 8, с. 230], а другий компонент – від іран. ***aži-*** – "змій" (пор.: 12, S. 67, Anm. ‚k').

Що ж до терміну ***aŋhū-***, то У. Маландра вивів його етимологію від інд.-євр. основи ****os-*** – "кістка" (пор. ав. ***aŋhaēna-*** – "зроблений із кістки" в *Яшті* 10, *129* [15, с. 137, 281, Com. 129]) і на цьому підґрунті запропонував значення: "композитний лук із рогу та сухожилля" [17, с. 268–269]. О. Ніколаєв, з огляду на контекст *Яшту* 13, *46*, надає перевагу перекладу "тятива" [21, с. 462, fn. 4]. На нашу думку, як і у випадку із вищерозглянутим ***tiγråŋhō***, в ***aŋhū-*** слід бачити "плечі (композитного) лука".

Отже, тексти Молодшої Авести зберегли широкий спектр термінології для позначення дистанційної зброї та її елементів:

– *лук*: ***ϑanuuar-*** (*Відевдат* 14, *9;* 17, *9*) / ***ϑanuuan-*** (*Яшт* 10, *39*);

– кінцівки лука: ***tiγråŋhō*** – "*гострі"* (*Яшт* 10, *113*); ***aŋhū-*** – "*кістяні*" (*Яшт* 13, *46*);

– позиція рук при натяганні лука (?): ***aštaiiō*** – *"(при натяганні) в чотири (ліктя)"* (*Яшт* 10, *113*).

– *тятива*: ***jiiā-*** (*Яшт* 10, *113*, *128*) (***jiia.jatåŋhō*** – *"тятиви віддача"* (*Яшт* 10, *39*));

– метафора тятиви: ***ϑanuuarətan-*** – *"струна для лука"* (*Яшт* 10, *128*);

– *стріла*: ***išu-*** (*Яшт* 1, *18*; 10, *24*, *39, 101, 129*; 13, *72*; *Відевдат* 4, *49*; 9, *46*; 17, *9*; *Яшт 10, 129*; як компонент: *Яшт* 8, *6*; 10, *102*; 14, *20*; 17, *12*); ***tiγri-*** (*Яшт* 8, *6*);

– метафора стріли: ***arəzaži-*** – "бойова змія" (*Яшт* 13, *45*);

– складові елементи стріли – *наконечники*: ***aiiō.aγrāiš*** – ***"****залізні наконечники (стріл)"* (*Відевдат* 14, *9*); ***zaraniiō.zafrąm*** – *"злато-пащі"* (*Яшт* 10, *129*); *оперення*: ***kahrkāsō.parnanąm*** – *"грифо-пір'яні"* (*Яшт* 10, *129*); ***ərəzifiiō.parəna*** – *"з орлиним пером"* (*Відевдат* 17, *9*); *хвостовики*: ***sruuī.staiiąm*** – *"рогозубцеві"; **aŋhaēna sparəγa*** – *"із кістяними відростками"* (*Яшт* 10, *129*).

Список використаних джерел:

1. Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка / В.И. Абаев. – Л. : "Наука", 1979. – Т. III. – 358 с.
2. Авеста в русских переводах (1861–1996) / сост., общ. ред., прим., справ. разд. И.В. Рака // Нева. – СПб : РХГИ, 1997. – 480 с.
3. Амбарцумян А.А. Некоторые военные реалии по материалам древнейшего фрагмента иранского эпоса "Айдагар и Зареран" ("Сказание о Зарере") / А.А. Амбарцумян // Военная археология. Оружие и военное дело в исторической и социальной перспективе: мат. Междунар. конф. 2–5 сентября 1998 г. – СПб, 1998. – С. 69–74.
4. Вертієнко Г.В. Концепт ВЕПРЯ в молодоавестійських текстах / Г.В. Вертієнко // Мовні і концептуальні картини світу. – 2014. – Вип. 50, Ч. 1. – С. 140–148.
5. Вертієнко Г.В. Що за зброя у *фраваші* (*Яшт* 13, *45–46*)? / Г.В. Вертієнко // XVIII Сходознавчі читання А. Кримського: тези доп. міжнар. наук. конф., м. Київ, 17–18 жовтня 2014 р. – К., 2014. – С. 31–32.
6. Крюкова В.Ю. Зороастризм / В.Ю. Крюкова. – СПб : "Азбука-классика" ; "Петербургское востоковедение", 2005. – 288 с.
7. Расторгуева В.С. Этимологический словарь иранских языков / В.С. Расторгуева, Д.И. Эдельман. – М. : Изд. фирма "Восточная литература" РАН, 2000. – Т. I. – 327 с.
8. Расторгуева В.С. Этимологический словарь иранских языков / В.С. Расторгуева, Д.И. Эдельман. – М. : Изд. фирма "Восточная литература" РАН, 2007. – Т. III. – 493 с.
9. Соколова В.С. Авеста. Опыт морфологической транскрипции и перевод / В.С. Соколова ; подгот. мат. к изд. и ред. И.А. Смирновой. – СПб : Наука, 2005. – 544 с.
10. Черненко Е.В. Скифские лучники / Е.В. Черненко. – К. : Наукова думка, 1981. – 167 с.
11. Bartholomae Chr. Altiranisches Wörterbuch / Christian Bartholomae. – Strassburg : Verlag von Karl J. Trübner, 1904. – 2000 Kol.
12. Caland W. Über Totenverehrung bei einigen der Indo-Germanischen Völker / W. Caland / Verhandelingen der Koninkijke Akademie van Wetenschappen. – Amsterdam, 1888. – D.17. – 79 S.
13. Darmesteter J. The Zend-Avesta / James Darmesteter. – P. I: The Vendîdâd. – Oxford: University Press & Clarendon Press, 1880. – 240 p.
14. Geldner K.F. Avesta. The Sacred Books of the Parsis / Karl F. Geldner. – Vol. II: Vispered and Khorda Avesta. – Stuttgart : W. Kohlhammer, 1889. – 277 p.
15. Gershevitch I. The Avestan Hymn to Mithra / Ilya Gershevitch. – Cambridge : University Press, 1959. – 357 p.
16. MacKenzie D.N. A Concise Pahlavi Dictionary / D.N. MacKenzie. – L. ; N. Y. ; Toronto : Oxford University Press, 1986. – 236 p.

17. Malandra W.W. A glossary of terms for weapons and armor in Old Iranian / William W. Malandra // Indo-Iranian Journal. – 1973. – Vol. 15/4. – P. 264–289.
18. Malandra W.W. An Introduction to Ancient Iranian Religion. Readings from the Avesta and Achaemenid Inscriptions / William W. Malandra. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1983. – 195 p.
19. Mayrhofer M. Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen / Manfred Mayrhofer. – Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1992. – Bd. I. – 812 S.
20. Modi J.J. Archery in Ancient Persia – A Few Extraordinary Feats / Jivanji Jamshedji Modi // Asiatic papers. – Bombay, 1927. – P. III. – Pp. 65–76.
21. Nikolaev A. The Germanic word for 'sword' and delocatival derivation in Proto-Indo-European / Alexander Nikolaev // Journal of Indo-European Studies. – 2009. – Vol. 37/3. – Pp. 461–488.
22. Skjærvø P.O. Introduction to Zoroastrianism [Online] / Prods Oktor Skjærvø. – Harvard: S.n., 2007. – 121 p. – Available from: http://www.fas.harvard.edu/~iranian/Zoroastrianism/index.html.

References
1. ABAEV, V.I. (1979) *Istoriko-Etimologicheskij slovar' osetinskogo yazyka. Vol. III*. Leningrad: Nauka, Leningradskoye otdeleniye.
2. RAK, I.V. (ed.) (1997) *Avesta v russkix perevodax (1861-1996).* Sankt-Petersburg: Zhurnal "Neva"; RKHGI.
3. AMBARCUMYAN, A.A. (1998) Nekotorye voennye realii po materialam drevnejshego fragmenta iranskogo eposa "Aydagar i Zareran" ("Skazanie o Zarere"). In: *Voennaya arxeologiya. Oruzhiye i voennoe delo v istoricheskoj i sotsial'noj perspektive. Proceedings of international conference.* Sankt-Petersburg, September, 1998. Sankt-Petersburg : S.n., 69–74.
4. VERTIIENKO, H.V. (2014) Kontsept vepria v molodoavestiiskykh tekstakh. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. 50/1, 140–148.
5. VERTIIENKO, H.V. (2014) Shcho za zbroya u fravashi (*Yasht* 13, *45–46*)? In: *Proceedings of international conference "XVIII Skhodoznavchi chytannya A. Kryms'koho". Kyiv, October, 2014*. Kyiv: S.n., 31–32.
6. KRYUKOVA, V.Yu. (2005) *Zoroastrizm*. Sankt-Petersburg: Azbuka-klassika – Peterburgskoye Vostokovedeniy.
7. RASTORGUYEVA, V.S.; EDEL'MAN, D.I. (2000) *Etimologicheskij slovar' iranskix yazykov. Vol. 1*. Moscow: Izdatel'skaya firma "Vostochnaya literatura" RAN.
8 RASTORGUYEVA, V.S.; EDEL'MAN, D.I. (2007) *Etimologicheskij slovar' iranskix yazykov. Vol.* 3. Moscow: Izdatel'skaya firma "Vostochnaya literatura" RAN.
9. SOKOLOVA, V.S. (2005) *Avesta. Opyt morfologicheskoj transkripcii i perevod.* Sankt-Petersburg : Nauka.
10. CHERNENKO, Ye.V. (1981) *Skifskie luchniki.* Kiev : Naukova dumka.
11. BARTHOLOMAE, Chr. (1904) *Altiranisches Wörterbuch*. Strassburg : Verlag von Karl J. Trübner.
12. CALAND, W. (1888) Über Totenverehrung bei einigen der Indo-Germanischen Völker. *Verhandeling en der Koninkijke Akademie van Wetenschappen*. 17, 79.
13. DARMESTETER, J. (1880) *The Zend-Avesta*. Part I: The Vendîdâd. Oxford : University Press & Clarendon Press.
14. GELDNER, K.F. (1889) *Avesta. The Sacred Books of the Parsis. Vol II: Vispered and Khorda Avesta*. Stuttgart: W. Kohlhammer.
15. GERSHEVITCH, I. (1959) *The Avestan Hymn to Mithra*. Cambridge : Cambridge University Press.
16. MACKENZIE, D. N. (1986) *A Concise Pahlavi Dictionary*. London ; New York ; Toronto : Oxford University Press.
17. MALANDRA, W. W. (1973) A glossary of terms for weapons and armor in Old Iranian. *Indo-Iranian Journal*. 15/4, 264–289.
18. MALANDRA, W. W. (1983) *An Introduction to Ancient Iranian Religion. Readings from the Avesta and Achaemenid Inscriptions*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
19. MAYRHOFER, M. (1992) *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen. T.* I. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
20. MODI, J. J. (1927) Archery in Ancient Persia – A Few Extraordinary Feats. *Asiatic papers*. III, 65-76.
21. NIKOLAEV, A. (2009) The Germanic word for 'sword' and delocatival derivation in Proto-Indo-European. *Journal of Indo-European Studies*. 37/3, 461-488.
22. SKJÆRVØ, P.O. (2007) *Introduction to Zoroastrianism* [Online] Harvard: S. n. Available from : http://www.fas.harvard.edu/~iranian/ Zoroastrianism/index.html.

Надійшла до редколегії 19.12.17

H. Vertiienko, PhD in History, Research Officer
A.Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

THE ARMS OF ANCIENT IRANIANS BY THE TEXTS OF YOUNG AVESTA: DISTANT WEAPON

In paper is provided the analysis of the Young Avestan lexis connected with the terminology of the distant weapon of Ancient Iranians – bow and arrows. The wide range of its differentiation is revealed. The new semantic interpretations and additions are offered to several terms: sruuī.staii- (designation of a horny shaft of an arrow); tiγrâŋhō, aŋhū- (designation of bow tips); aštaiiō (the position of four cubit length of bow pull); arəzaži- (metaphor of an arrow); ϑanuuarətan- (metaphor of a bow-string).

Keywords: Young Avesta, terminology, weapon, bow, arrows, arrowheads.

УДК 930.22 : 929.535 (477)
https://doi.org/10.17721/1728-2640.2018.136.1.04

Т. Гошко, канд. іст. наук, доц.
Український католицький університет, Львів

УЯВЛЕННЯ ПРО СТАРІСТЬ У МІСТАХ РІЧПОСПОЛИТСЬКОГО ПРОСТОРУ НА МЕЖІ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАННЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ

У філософських трактатах від найдавніших часів людське життя поділялося на окремі періоди. Крайніми з них були дитинство і старість. Якщо перший із цих етапів відносно добре представлений як у правовій літературі, так і в актових джерелах, то другому приділяли значно менше уваги. Не було чіткого датування початку старості. Ставлення до людей старшого віку було амбівалентним, що диктувалося як християнськими поглядами, так і практикою життя. Ці уявлення були поширеними і в містах Речі Посполитої XVI–XVII ст. Міське право певною мірою захищало людей старшого віку, але в більшості випадків вони не були суб'єктами права. Важливими групами джерел до історії старості є кодекси права та міщанські заповіти.

Ключові слова: Середньовіччя, ранньомодерна доба, Річ Посполита, періоди життя людини, старість, місто, міське право.

Скільки і де не жила б людина, вона завжди намагається переосмислити і зрозуміти оточуючий її світ, а разом із тим – зрозуміти своє місце в ньому, побачити себе його невід'ємною частиною. Не винятком були і люди доби Середньовіччя. Оскільки людина змінюється впродовж життя і це важко було не помітити як їй самій, так й оточуючим, вона не могла не аналізувати ті етапи свого життя, які проживала. Метою статті є не лише аналіз уявлень міщан XVI–XVII ст. про періоди людського життя, а особливо про останній із них – старість, але й аналіз представлення старості у правових документах, які стосувалися річпосполитських міст цього періоду.

Напевно, найкраще швидкоплинність людського життя окреслено у Старому Заповіті: "І пам'ятай у днях юнацтва свого про свого Творця, аж поки не прийдуть злі дні, і не настануть літа, про які говорити ти будеш: "Для мене вони неприємні!". Аж поки не стемніє сонце, і світло, і місяць, і зорі, і не вернуться хмари густі за дощем, у день, коли затремтять ті, хто дім стереже, і зігнуться мужні, і спинять роботу свою млинарі, бо їх стане мало, і потемніють ті, хто у вікно визирає, і двері по-

© Гошко Т., 2018